

Stępień, Marek

Organizacja wypasu bydła w państwie III dynastii z Ur w świetle archiwum prowincjonalnego z Ummy

Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia 29 (309), 5-19

1996

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zakład Historii Starożytnej

Marek Stępień

ORGANIZACJA WYPASU BYDŁA
W PAŃSTWIE III DYNASTII Z UR
W ŚWIETLE ARCHIWUM PROWINCJONALNEGO
Z UMMY

W neosumeryjskim materiale źródłowym z Ummy dotyczącym hodowli bydła znajdują się cztery szczególnie cenne dokumenty, pozwalające przynajmniej częściowo analizować kwestię praktyki funkcjonowania stad dużych zwierząt hodowlanych, należących do zdominowanych przez państwo głównych gospodarstw świątynnych z terenu prowincji. Wszystkie są spisami pokontrolnymi typu *si-il-la*, bardzo zróżnicowanymi pod względem objętości i zawartości treści¹.

Poruszając problematykę hodowli bydła w Ummie nie sposób jednak nie wspomnieć o bardzo ciekawym, opublikowanym przez H. de Genouillaca, rachunku rozliczeniowym bydła Nigarkidu, syna Lugalsiga (*ni₃-kas₇-ak gu₄ niga Ni₉-gar-ki-du₁₀ dumu Lugal-sig₅*) za okres od Š.45.I do Š.46.IV². Jego treść w istotny sposób uzupełniana jest przez dwa inne, zachowane przedziwnym zbiegiem okoliczności, „bliźniacze” dokumenty: TCL V AO 5667 – rejestr rozchodów Nigarkidu *sipa gu₄ niga* z tego samego okresu 16 miesięcy oraz TJA IOS 46 – rejestr wpływów naszego pasterza za rok Š.46, podsumowany notatką: *e₂-gal da-mi-il₂-la gub-ba, Ni₉-gar-ki-du₁₀ i₃-dab₅*. Wszystkie trzy dokumenty pokazują, iż chodzi w nich o dobrze znanego z archiwum z Ummy Nigarkidu, syna

¹ BSNSN XI 4 (ŠS.2.IV); SNAT 469 (ŠS.2.IV); SNAT 526 (ŠS.9.IX) oraz nieopublikowany obszerny BM 105329 (AS.7). Zastosowane w artykule skróty objaśniono na s. 18.

² TCL V AO 5671.

Lugalsiga (Lugalszaga), pasterza bydła tuczonego, blisko związanego z pałacem namiestnika prowincji. Jednocześnie są one interesującym świadectwem praktyki redagowania obszernych dokumentów typu *ni₃-kas₇-ak*, które najwyraźniej spisywano na podstawie osobnych rozliczeń samych wpływów i rozchodów. Dowodzi tego ponad wszelką wątpliwość identyczność formy zapisu całych partii wspomnianego rachunku rozliczeniowego z paralelnymi fragmentami uzupełniających go tekstów. Nawet pobieżna analiza treści wszystkich tych trzech dokumentów nasuwa jednak jeden zasadniczy wniosek, iż *sipa gu₄ niga* („pasterz bydła tuczonego”), mimo identyczności terminu *sipa*, pełnił zupełnie odmienną funkcję od *sipa udu* („pasterz owiec”) i *sipa ud₅* („pasterz kóz”). O ile bowiem ci ostatni byli właściwymi pasterzami, czyli hodowcami-producentami, to Nigarkidu *sipa gu₄ niga* zajmował się jedynie dokarmianiem (tuczeniem) zwierząt, a jego główne zadania łączyły się z ich dystrybucją na różne potrzeby kultowe i administracyjne (np. podatki). Odgrywał zatem mniej więcej tę samą rolę, która w sektorze hodowli owiec i kóz spoczywała na urzędnikach tytułowanych *kurušda*. Natomiast odpowiednikami rzeczywistych pasterzy *sipa udu* i *sipa ud₅* w hodowli bydła byli pracownicy *udul* (*AB₂KU*)³, których dla odróżnienia będę dalej nazywał „wolarzami”. Tym samym dokumenty rejestrujące aktywność Nigarkidu, mimo iż są bardzo cennym źródłem w zakresie hodowli bydła, nie mogą być brane pod uwagę w niniejszych rozważaniach, gdyż *de facto* dotyczą bardziej dystrybucji niż samej sfery produkcji — czyli hodowli.

Podstawowymi dokumentami pozostają zatem przedstawione na wstępie cztery spisy pokontrolne:

- BM 105329 (AS.7) — *kurum₇-ak ab₂[.] e₂ tur₃-ra-ka, e₂ ^dŠara₂, e₂ ^dNin-ur₄-ra u₃ e₂ ^dŠul-gi-ra;*
 BSNSB XI 4 (ŠŠ.2.IV) — *amar ga si-il-la e₂ amar-ra-ka;*
 SNAT 469 (ŠŠ.2.IV) — *gu₄ lah₅(DU.DU) si-il-la, ki bu₃-du udul, ša₃ e₂ tur₃-ka;*
 SNAT 526 (ŠŠ.9.IX) — *amar ga si-il₈-la.*

Stosunkowo najmniej danych dostarcza SNAT 469. Prezentuje tylko jedno stado wolarza Budu, który wszystkie wymienione zwierzęta

³ Dopuszczalny odczyt *unu₃*.

TABELA 1. Porównanie BSNSB XI4 i SNAT 526

BSNB XI 4 (ŠS. 2)				SNAT 526 (ŠS. 9)			
Suma	$ab_2 ga$	$gu_4 ga$	$udul$	$udul$	$ab_2 ga$	$gu_4 ga$	Suma
$e_3^d \text{Šara}_2$							
72	= 37	35	Luzabalam	= Luzabalam	40	49	= 89
22	= 8	14	Ursida				
14	= 7	7	Lugalezen	= Lugalezen	3	5	= 8
54	= 26	28	Abbagina <i>dumu</i> Urnigar #	= Dugazida	23	13	= 36
8	= 7	1	Szarakam	= Szarakam	5	3	= 8
29	= 13	16	Szaraamu	= Szaraamu	8	10	= 18
8	= 4	4	Urahi	= Luduga	2	3	= 5
14	= 5	9	Luszara	= Luszara	1	0	= 1
10	= 4	6	Usz	# Irszara	8	7	= 15
				Abbagina <i>dumu</i> [x]dam	3	4	= 7
25	= 12	13	Lugaldubla	= Lugaldubla	2	2	= 4
				Urgigir	6	3	= 9
				Szeszkalla <i>dumu</i> Luibgal	2	0	= 2
256	= 123	133		<i>ugula</i> Atu	103	99!	= 203
$e_2^d \text{Nin-ur}_4\text{-ra } u_3, e_2^d \text{Šul-gi-ra}$				$e_2^d \text{Nin-ur}_4\text{-ra}$			
9	= 4	5	Lalu	= Lalu	6	5	= 11
3	= 2	1	Urgigir <i>šeš</i> Lalu	= Urgigir	4	1	= 5
6	= 3	3	Luduga				
15	= 9	6	Abbagina	Alla	8	4	= 12
				Abbagina	4	8	= 12
15	= 5	10	Szeszani	Luduga	2	0	= 2
12	= 7	5	Urgigir <i>lu_2 ensi_2-ka</i>				
60	= 30	30		<i>ugula</i> Luhaia	24	18	= 42
<i>šu-nigin_2 314 amar ga</i>				<i>šu-nigin_2 127 ab_2 ga</i> <i>šu-nigin_2 118 gu_4 ga</i>			

w liczbie 61 sztuk (51 *gub-ba-am_3* i 10 *ri-ri-ga-am_3*) oddał na *mu-tum_2*, $e_3^d \text{Šara}_2$, *a-pi_4 šal_2 ki*⁴. Zwierzęta rozróżnione są pod względem wieku i płci.

BSNSB XI 4 i SNAT 526 są spisami pokontrolnymi cieląt, przeprowadzonymi w e_2 *amar* świątyni boga Szara i bogini Ninurry (BSNSB

⁴ SNAT 469, 21–22.

XI 4 — również świątyni ubóstwionego Szulgi). Obydwa teksty dzieli siedem lat różnicy, ale porównanie danych ukazuje interesujące zbieżności (zob. tab. 1 — kolejność wymieniania wolarzy zgodna jest z oryginałami dokumentów).

SNAT 526 wydaje się nieco dokładniejszy. Znajdują się w nim podsumowania liczby cieląt przeznaczonych dla poszczególnych świątyń, czego brakuje w BSNSB XI 4. Przede wszystkim jednak podaje imiona nadzorców wolarzy obu świątyń: *ugula* Atu dla e_2^d Šara₂ i *ugula* Luhaia dla e_2^d Nin-ur₄-ra. Obaj nadzorcy, jak dowodzi tego nieopublikowany BM 105385 (IS.1), ściśle ze sobą współpracowali w dokarmianiu cieląt. Przy porównaniu tekstów widać, jak niewielkie zmiany zaszły przez siedem lat w strukturze organizacyjnej trzód obu świątyń. Cielęta należące do świątyni boga Szara w ŠS.2 skupione były w dziesięciu stadach, zaś w ŠS.9 w dwunastu. Sześciu wolarzy: Luzabalam, Lugalezen, Szarakam, Szaraamu, Luszara i Lugaldubla pracowało przez cały ten czas. Ubyli Urahi i Usz, a w ich miejsce przyszło pięciu nowych: Dugazida, Luduga, Irszara, Urgigir i Szeszkalla syn Luibgala. Zastanawiający jest przypadek imienia osobowego Abbagina, które w BSNSB XI 4 określa syna Urnigara, zaś w SNAT 526 syna [x]dama. Jeszcze mniejsze zmiany zaszły w świątyni bogini Ninurry. Ci sami wolarze Lалу, jego brat Urgigir, Luduga i Abbagina opiekowali się cielętami; doszedł do nich tylko Alla. Z porównania obu rejestrów wynika, iż jedynym wolarzem świątyni Szulgi był Szeszani, zaś Urgigir wypasał cielęta należące bezpośrednio do *ensiego*.

Odnosnie do e_2^d Nin-ur₄-ra, pochodzący z IS.2 dokument Nik. II 384 informuje nas, że przez następne dwa lata personel również się nie zmienił. Wolarzami pozostali: Lалу, Urgigir, Alla i Abbagina, a ich nadzorcą Luhaia. Dokument nosi pieczęć Luhaia, dzięki której dowiadujemy się o jego koligacjach rodzinnych — Lu₂-^dHa-ia₃ dub-sar, *dumu* Ur-e₁₁-e. Był on zatem synem znanego w Ummie Uree kus₇a, pełniącego funkcję nadzorca pasterzy owiec i kóz również w świątyni bogini Ninurry.

Bez porównania bogatszy w informacje jest wspomniany już obszerny wykaz inspekcyjny obór świątyń boga Szara, bogini Ninurry i boskiego Szulgi z AS.7, czyli nieopublikowany dotychczas dokument ze zbiorów British Museum — BM 105329⁵. Ponieważ mamy do czynienia z e_2 tur₃,

⁵ Pragnę w tym miejscu złożyć serdeczne podziękowania Konsorcjum British Museum za możliwość wykorzystania dokumentu oraz doktorowi Bramowi Jagersma z Rijksuniversiteit Leiden, który udostępnił mi własną transliterację tekstu.

TABELA 2. BM 105329 — AS.7

Udul	e_2^d Šara ₂		e_2^d Nin-ur ₄ -ra		e_2^d Šul-gi-ra	
	gub-ba-am ₃	zi-ga-am ₃	ri-ri-ga-am ₃	la ₂ -ni-am ₃	i ₃ -nun-bi	ga-SIG ₇ -bi
Luzabalam	48	15	47	1	1.1.1	1.4.1 5
Lugalezen	39	9	13	3	0.1.2 5	0.2.0 7 1/2
Urnigar	130	14	25	8	1.0.1	1.2.4 5
Szarakam	33	3	8	6	0.1.4	0.2.3
Szaraamu	53	6	9	3	0.2.2	0.3.3
Lugalszunirre	[16]	2	2	2	0.0.3 5	0.1.0 6 1/2
PN ₁	43	3	45	10	[]	[]
Urlamkurruda	53	2	9	0	[]	[]
PN ₂₋₅	[=16]	[=82]	[=21]			
Luduga	18	0	35	7	[]	[]
PN ₆						
Szeszani	32	0	5	4	0.1.1 5	0.1.4 2 1/2
šū-nigin ₂	[x+]311	70	280	65		
kilib ₃ -ba	774	70	280	65 = 1189		

a nie z e_2 amar, spisane są zwierzęta dojrzałe oraz masło (i_3 -nun) i specjalny gatunek sera (ga -SIG₇). Na nieszczęście tekst jest mocno uszkodzony. Sądząc po imionach wolarzy pierwsze w kolejności zapisane zostały stada boga Szara, ale ponieważ miejsce, gdzie kończył się zapis dotyczący tych stad i zaczynał wykaz stad świątyni Ninurry i Szulgiego jest uszkodzone, wszystkie dane przedstawiłem w tabeli 2 w jednym ujęciu (masło i ser podane w jednostkach wagowych $sila_3$)⁶.

Jak się wydaje, jedynym wymienionym w całym tekście odbiorcą zwierząt „wydanych” (zi -ga-am₃) przez wolarzy ze wszystkich świątyń był Atu. Sugeruje to, iż w roku AS.7 nadzorował on również wolarzy ze świątyń bogini Ninurry i boskiego Szulgi, podczas gdy Luhaia jeszcze nie objął swej posady. Co najważniejsze, w takiej sytuacji e_2 tur₃ stanowiłaby jedną jednostkę organizacyjną, skupiającą trzody trzech świątyń. Stan ten miałby ulec zmianie w ciągu czterech następnych lat, być może w związku ze wstąpieniem na tron Szusuena i towarzyszącymi temu zmianami w administracji państwowej. Trudno powiedzieć, czy wtedy też utworzono odrębne stanowisko nadzorcy stad należących do

⁶ 1 $sila_3$ w okresie neosumeryjskim liczyło 0,842 litra.

świętyń Ninurry i Szulgiego, które objął Luhaia. Hipoteza opiera się wyłącznie na wyjątkowej roli Atu w analizowanym tekście. Wolarze są ci sami co w BSNSB XI 4 i SNAT 526, a jedynie pracował jeszcze, później już nie wymieniany, Lugalszunirre. Wygląda również na to, iż w tym czasie posadę po ojcu Urgigirze przyjął jego syn Abbagina, co stanowi kolejny przykład „dziedziczenia” urzędów i funkcji administracyjnych.

Do pewnego stopnia uzupełnieniem listy wolarzy z BM 105329 może być pochodzący z tego samego roku (AS.7) SNAT 381, wymieniający kolejno: Luzabalama, Lugalezema, Urnigara, Szarakama, Szaraamu, Lugalszunirre, Lugalkuzu, Albanidu i Usza. Wszyscy podporządkowani są Atu *kuš*₁owi, co pozwala zidentyfikować trzy imiona spośród sześciu uszkodzonych w naszym tekście jako: Lugalkuzu, Albanidu oraz Usz.

Wcześniejszy skład osobowy wolarzy (tab. 3) można zestawić na podstawie czterech dokumentów:

MVN XV 390 (Š.37) – rejestr pracowników (kolejność wolarzy dostosowana do TENS 354);

GDD 257 (Š.45/AS.2) – wykaz skór przekazanych do pałacu (*e₂-gal-la ku₄-ra*);

TENS 354 (Š.38) – wykaz dostarczonych skór (*e₂ kuš mu-tum₂*);

MVN XV 108 (AS.3) – rachunek rozliczeniowy masła i sera Atu *kuš*₁a.

Aby uzyskać pełny wykaz wolarzy należy powyższe dane porównać z wcześniej przedstawionym zestawieniem z czasów panowania Szusuena według BSNSB XI 4 i SNAT 526. Obecność Luibgala *udul* w TENS 354 jest zapewne kolejnym przykładem przejścia zawodu-posady przez syna po ojcu, tym razem przez Szeszkalla *udul dumu* Luibgal ze SNAT 526. Może to również dotyczyć Abbagina *udul dumu* [x]dam, przy założeniu, że ojcem jest Irdam z MVN XV 390. W roku Š.37 funkcję nadzorca wolarzy świątyni boga Szara pełnił Lugalazida, zapewne tożsamy z Lugalazidą *kuš*₁, z datowanych na Š.42 dokumentów AAS 59 i TPTS 24. Natomiast zgodnie z MVN XV 108 w roku AS.3 urzędował już Atu *kuš*₁, który przejął obowiązki od swojego poprzednika najprawdopodobniej w kilka lat po Š.37. Potwierdzeniem powyższego jest opublikowany niedawno przez M. Sigrista bardzo interesujący dokument z Museum Studium Franciscanum w Jerozolimie. Ten stosunkowo niewielki jak na rachunki rozliczeniowe *ni₃-kas₇-ak sa kuš udul u₃ na-gada anše-ke₄-ne* – „rachunek rozliczeniowy ścięgien i skór wolarzy oraz pasterzy osłów”

TABELA 3. Skład osobowy wolarzy

MVN XV 390 Š.37	TENS 354 Š.38	GDD 257 Š.45/AS.2	MVN XV 108 AS.3
Ursisi	Luzabalam Ursuen Luibgal Ursisi Duge Lugalgiszhure Szaraamu	Uree Urisztaran Urlamkurruda ^a Szeszkalla Lugalszunirre Urmami Szeszani	Luzabalam Urmami Urnigar Duge Szaraamu Lugalszunirre Szeszkalla
Lugalkugani Lugalszunirre	Lugalkugani Lugalszunirre Szeszkalla Urlamkurruda	Luzabalam Lugaldubla ^b Lugalkugani Inimmanizi	Ursida Guzana Budu Albanidu
Urnigar	Urnigar ----- <i>ugula</i> Lugalazida	Umani ----- ki Atu	Usz Akiszar ----- Atu <i>kuš</i> ⁷
Szeszani Uree Urisztaran Urutu Lugalmagurre Irdam	Szeszani Uree Lugaligir Lugaldubla Inimmanizi Abbagina	Abbagina Budu Guza	

^a Odczyt imienia wg kolacji H. Waetzoldta, *Miscellanea neosumerica*. VII. Kollationen zu N. Schneider, *Die Geschäftsurkunden aus Drehem und Djoha in den Staatlichen Museen (VAT) zu Berlin = Orientalia* (Series Prior) 47–49, Roma 1930, OA 17 (1978), s. 44, 57. N. Schneider podał w GDD autografię *Ur-^dUD.PA₃.DA*.

^b Odczyt imienia wg kolacji H. Waetzoldta, *Miscellanea neosumerica*. VII, s. 44. N. Schneider podał w GDD autografię *LU₂.DUB.LA*.

nadzorcy Lugalazida⁷ dowodzi pełnienia przez niego tej funkcji już od roku Š.33. Co ciekawe, podlegali mu nie tylko wolarze, lecz również pasterze osłów (Inimmanizi, Urmes i Szusuen).

Pomimo licznych uszkodzeń BM 105329 pozwala zestawić skład wiekowy wielu pojedynczych stad (tab. 4).

⁷ Museum 4, 1, 18–20.

TABELA 4. Skład stad

Zwierzęta	<i>gub-ba-am</i> ₃	<i>zi-ga-am</i> ₃	<i>ri-ri-ga-am</i> ₃	<i>la₂-ni-am</i> ₃	Suma
1	2	3	4	5	6
Luzabalam — AS.7					
<i>šu gu₄ ab₂ba</i>	[.]	1			[+]1
<i>ab₂ mah₂</i>	[.]	7	30		[+]37
<i>šu ab₂</i>	[.]	1			[+]1
<i>ab₂ mu-2</i>	[.]		3		[+]3
<i>ab₂ mu-1</i>	[.]				[.]
<i>gu₄ ab₂-ba</i>	[.]				[.]
<i>gu₄ giš</i>		1	3		4
<i>gu₄ mu-3</i>	[.]	2		1	[+]3
<i>gu₄ mu-2</i>	19	3	4		26
<i>gu₄ mu-1</i>	18		7		25
<i>šu-nigin₂</i>	[+]37	15	47	1	[+]100
Urnigar — AS.7					
1	2	3	4	5	6
<i>ab₂ mah₂</i>	62	5	15		82
<i>ab₂ mu-3</i>	21		[.]		[+]21
<i>ab₂ mu-2</i>	6	1	[.]		[+]7
<i>ab₂ mu-1</i>	13		[.]	4	[+]17
<i>gu₄ ab₂-ba</i>	1		[.]		[+]1
<i>gu₄ giš gu₄ ab₂-ba</i>	1	6	[.]		[+]7
<i>gu₄ mu-3</i>	4	1	[.]		[+]5
<i>gu₄ mu-2</i>	9	1	[.]		[+]10
<i>gu₄ mu-1</i>	13		[.]	4	[+]17
<i>šu-nigin₂</i>	130	14	25	8	177
Szarakam — AS.7					
1	2	3	4	5	6
<i>ab₂ mah₂</i>	20	1	3		24
<i>ab₂ mu-3</i>	2	2			4
<i>ab₂ mu-2</i>	3				3
<i>ab₂ mu-1</i>	4			2	6
<i>gu₄ mu-3</i>	1		3	1	5
<i>gu₄ mu-2</i>			2		2
<i>gu₄ mu-1</i>	3			3	6
<i>šu-nigin₂</i>	33	3	8	6	50

cd. TAB. 4

Lugalszunirre – AS.7					
1	2	3	4	5	6
$ab_2 mah_2$	9		1		10
$ab_2 mu-3$	1				1
$ab_2 mu-2$	1				1
$ab_2 mu-1$	2			1	3
$gu_4 giš$		1			1
$gu_4 mu-3$		1			1
$gu_4 mu-2$	2		1		3
$gu_4 mu-1$	1			1	2
$šu-nigin_2$	16	2	2	2	22
PN ₁ – AS.7					
1	2	3	4	5	6
$ab_2 mah_2$	23		29		52
$ab_2 mu-3$	5		3		8
$ab_2 mu-2$	1		4		5
$ab_2 mu-1$	4			6	10
$gu_4 ab_2-ba$	1		1		2
$gu_4 giš$	2	1			3
$gu_4 mu-3$	1	2	5		8
$gu_4 mu-2$	1		3		4
$gu_4 mu-1$	5			4	9
$šu-nigin_2$	43	3	45	10	101
Szeszani – AS.7					
1	2	3	4	5	6
$ab_2 mah_2$	15		3		18
$ab_2 mu-3$	4		1		5
$ab_2 mu-2$	4				4
$ab_2 mu-1$	2			3	7
$gu_4 [.]$	5		1	1	7
$šu-nigin_2$	30 + 2 gu_2-na		5	4	41

Pod względem ilościowym w stadach zdecydowanie dominują dojrzałe krowy mleczne $ab_2 mah_2$. Proporcjonalnie mała liczba dorosłych byków lub wołów wynika zapewne z przekazywania ich rolnikom do prac polowych oraz dużo częstszego przeznaczania ich na ofiary oraz do spożycia. Podobnie dzisiaj w stadach dominują mleczne krowy, a pojedyncze sztuki buhajów ($gu_4 ab_2-ba$) trzyma się jedynie w celach rozplodowych. Ostatecznie proporcje różnych grup wiekowych zwierząt w całości trzód uwidocznione są w podsumowaniach z IV kolumny odwrotnej strony tabliczki (tab. 5).

TABELA 5. Grupy wiekowe zwierząt

Zwierzęta	$guh-ba-am_3$	$zi-ga-am_3$	$ri-ri-ga-am_3$	$la_2-ni-am_3$	Suma	%
$ab_2 mah_2$	[ok. 400]	26	174		ok. 600	50,5
$šu ab_2$		5			5	0,5
$ab_2 mu-3$	[ok. 60]		12	1	ok. 73	6
$ab_2 mu-2$	62	1	13		76	6
$ab_2 mu-1$	97	1		31	129	11
$gu_4 ab_2-ba$	7	1	3		11	1
$gu_4 giš$	6	18	7	1	32	3
$gu_4 mu-3$	22	12	33	2	69	6
$gu_4 mu-2$	42	6	38		86	7
$gu_4 mu-1$	75			30	105	9
Inne nie objęte podsumowaniem ostatecznym				22		
Ogółem	774	70	280	65	1189	100%

Powyższa analiza wyraźnie pokazuje, iż wolarze funkcjonowali w podwójnym układzie odniesienia. Z jednej strony, opiekując się stadami danych świątyń podlegali określonym nadzorcom, a z drugiej, przy istnieniu odrębnych jednostek organizacyjnych $e_2 tur_3$ dla zwierząt dojrzałych i $e_2 amar$ dla cieląt, musieli koordynować swe działania w stosunku do obu instytucji. Ponadto, podobnie jak w przypadku pasterzy owiec i kóz, nie sposób wykluczyć, iż wolarze mieli w swoich stadach zwierzęta należące do kilku podmiotów gospodarczych. Zarówno BSNSB XI 4, jak i SNAT 526 podają te same imiona $udul$ dla świątyni boga Szara i świątyni bogini Ninurry — np. Luduga i Abbagina. Jeśli nawet zaznaczenie przy jednym z wolarzy o imieniu Abbagina imienia jego ojca wskazuje na możliwość działania dwóch pracowników o tym

samym imieniu, to tym bardziej brak jakiegokolwiek elementu dystyngtywnego dla Ludugi potwierdzałyby identyczność osoby.

Nadzorczy wolarzy: Lugalazida, Atu i Luhai, podobnie jak nadzorcy pasterzy owiec i kóz tychże samych świątyń (Uree i Girim), piastowali tę samą godność *kuš,ā*. Chociaż omawiane tu dokumenty nie tytułują ich w ten sposób, ustalenie tego faktu dla Atu i Lugalazidy nie sprawia żadnych trudności⁸, zaś pełniący te same funkcje Luhai, syn Uree *kuš,ā* musiał nosić ten sam tytuł *per analogiam*. Nadzorcom wolarzy podlegała cała hodowla bydła tych świątyń, w których byli zatrudnieni. Kontrolowali stan pogłowia stad, odbierali od wolarzy zwierzęta przeznaczone na konkretne cele (głównie kultowe), podobnie jak też produkowane przez nich masło (*i₃-nun*) i sery (*ga-muru₁₃*, *ga-gazi*, *ga-ara₃*, *ga-SIG₇*) oraz w razie potrzeby organizowali dodatkową karmę dla zwierząt. Jeśli chodzi o artykuły spożywcze, niekiedy były to dość duże ilości. Na przykład we wspomnianym MVN XV 108 Atu odebrał od podległych sobie wolarzy ze świątyni boga Szara 11 *gur* 277 *silā*, 5 1/2 *gin*, masła i 20 *gur* 228 *silā* 8 *gin* różnych serów, co przy bardzo przybliżonym założeniu, że 1 litr masła lub sera odpowiada 1 kg, daje odpowiednio 3,5 tony masła oraz 6 ton i 200 kg sera. Nadzorcy wolarzy odbierając paszę dla podległych sobie stad pełnili funkcję pośredników pomiędzy wolarzami (*udul-e-ne*) a dysponentami zboża z państwowych zapasów. Wreszcie w ich gestii znajdowała się wstępna dystrybucja artykułów spożywczych pochodzenia zwierzęcego oraz całokształt zadań związanych z „reprezentowaniem” trzód w procesie dystrybucji zwierząt, polegających głównie na dostarczaniu ich do jednostek administracyjnych lub do urzędników prowadzących dystrybucję w skali całej prowincji. Trudno jednoznacznie stwierdzić, na ile te ostatnie obowiązki wynikały z racji pełnienia funkcji nadzorców wolarzy, a do jakiego stopnia mieściły się w kompetencjach urzędu *kuš,ā*. Niemniej jednak ten aspekt ich działalności upodabniał ich do wspomnianego na początku artykułu Nigarkidu – „pasterza bydła tuczonego” (*sipa gu, niga*).

Na zakończenie pragnę przedstawić wykaz wszystkich wolarzy (*udul*) uchwytnych w materiale źródłowym z Ummy oraz ich związki organizacyjno-instytucjonalne z poszczególnymi świątyniami i reprezentującymi ich trzody nadzorcami. Tych 46 wolarzy działających na terenie

⁸ Jednoznacznie wskazują na to MVN XV 108 i SNAT 381 oraz nieopublikowany BM 105385, wymieniające Atu *kuš,ā* w otoczeniu podległych mu *udul-e-ne*. Dla Lugalazidy będą to wspomniane już AAS 59 i TPTS 24.

provincji w całym okresie, z którego pochodzą dokumenty administracyjne, pracowało dla dwóch gospodarstw świątynnych: e_2 ^d*Šara*₂ i e_2 ^d*Nin-ur₄-ra*. Jedynie Szeszani zatrudniony był w e_2 ^d*Šul-gi-ra*, a jeden z noszących imię Urgigir, podporządkowany Luhai, zajmował się bydlęciem namiestnika prowincji (*ensi₂*ego). Wiele zaprezentowanych ustaleń, wiążących wolarzy z konkretnymi świątyniami, opartych jest wyłącznie na przyjętym wyżej założeniu, iż nadzorcami wolarzy ze świątyni boga Szara byli początkowo Lugalazida *kuš₇*, a potem Atu *kuš₇*, (zmiana pomiędzy Š. 38 a AS. 3), natomiast dla świątyn bogini Ninurry i boskiego Szulgi funkcję tę pełnił Luhaia *kuš₇*. W tych przypadkach imię boga, o którego świątynię chodzi, ujęte jest w nawiasie. Oczywiście błędem byłoby przyjmować jednoczesne funkcjonowanie wszystkich 46 wolarzy. Przeczy temu chociażby przykład Abbagina, syna Urnigara, który przejął „posadę” po ojcu, a ponadto teksty wymieniają jednocześnie nie więcej niż dwudziestu wolarzy dla obu świątyn (np. TENS 354 i BM 106041 = BM 106045). Imię nadzorca w nawiasie wskazuje natomiast, iż powiązanie to ustalone zostało wyłącznie na podstawie ich wzajemnej kooperacji w przekazywaniu zwierząt, a nie bezpośredniego jego potwierdzenia w dokumentacji źródłowej. W tabeli 6 kolumny „Liczba tekstów” i „Okres” oznaczają odpowiednio: liczbę tekstów poświadczających działalność danego wolarza oraz przedział czasu, do którego się odnoszą.

TABELA 6. Wykaz wolarzy uchwytanych w materiale źródłowym z Ummu

<i>Udul</i>	Liczba tekstów	Okres	Nadzorca	Świątynia
1	2	3	4	5
Aabba	2	ŠS.4–5	(Atu)	Szara
Abbagina (1)	3	ŠS.2–9	Atu	Szara
Abbagina (2)	5	ŠS.2–9	Luhaia	Ninurra
Abbagina	1	ŠS.9	Atu	Szara
Albanidu	2	AS.3–7	Atu	Szara
Alla	4	ŠS.3 – IS.2	Luhaia	Ninurra
Budu	3	Š.45/AS.2 – ŠS.2	(Atu)	(Szara)
Dugazida	2	ŠS.2–9	Atu	Szara

1	2	3	4	5
Duge	2	ŠS.2-9	Lugalazida/Atu	Szara
Guza	3	Š.45/AS.2-3	(Atu)	(Szara)
Igiszasza	1	Š.32	?	?
Inimmanizi	2	Š.38-45/AS.2	(Atu)	(Szara)
Irdam	1	Š.37	?	?
Irszara	1	ŠS.9	Atu	Szara
Lalu	5	ŠS.2 - IS.2	Luhajia	Ninurra
Luduga	5	AS.7 - ŠS.9	Luhajia	Ninurra
Lugaldubla	8	ŠS.38 - ŠS.9	Atu	Szara
Lugalezen	7	Š.40 - ŠS.9	Atu	Szara
Lugalgigir	2	Š.38 - AS.3	(Atu)	(Szara)
Lugalgiszhure	1	Š.38	Lugalazida	(Szara)
Lugalkugani	2	Š.37-45/AS.2	(Atu)	(Szara)
Lugalkuzu	1	AS.7	Atu	(Szara)
Lugalmagurre	1	Š.37	?	?
Lugalszunirre	7	Š.37 - AS.7	Lugalazida/Atu	Szara
Luibgal	1	Š.38	Lugalazida	(Szara)
Luszara	4	ŠS.2-9	Atu	Szara
Luzabalam	8	Š.37 - ŠS.9	Lugalazida/Atu	Szara
Szaraamu	8	Š.38 - ŠS.9	Lugalazida/Atu	Szara
Szarakam	5	AS.7 - ŠS.9	Atu	Szara
Szeszani	7	Š.37 - ŠS.4	Luhajia	Szulgi
Szeszkalla	4	Š.38 - ŠS.9	Lugalazida/Atu	Szara
Umani	1	Š.45/AS.2	(Atu)	(Szara)
Urahi	3	ŠS.2-5	Atu	Szara
Uree	3	Š.37-45/AS.2	(Atu)	(Szara)
Urgigir (1)	3	ŠS.2-9	Luhajia	Ninurra
Urgigir (2)	1	ŠS.9	Atu	Szara
Urgigir (3)	3	ŠS.2-5	Luhajia	<i>ensi</i> ₂
Urisztaran	3	Š.37-45/AS.2	(Atu)	(Szara)
Urlamkurruda	2	Š.37-45/AS.2	(Atu)	(Szara)
Urmami	2	Š.45/AS.2-3	Atu	Szara
Urnigar	5	Š.37 - AS.7	Atu	Szara
Ursuen	1	Š.38	Lugalazida	(Szara)
Ursida	3	AS.3 - ŠS.5	Atu	(Szara)
Ursisi	2	Š.37-38	Lugalazida	(Szara)
Urutu	1	Š.37	?	?
Usz	6	Š.45 - ŠS.5	(Atu)	Szara

WYKAZ SKRÓTÓW ZASTOSOWANYCH W ARTYKULE

- AAS – J.-P. Grégoire, *Archives administratives sumériennes*, Paris 1970
- AO – sygnatura muzealna działu zabytków orientalnych w Luwrze (*Antiquites Orientales*)
- AS. – Amar-Suen – władca III dynastii z Ur (kolejne lata panowania)
- BM – sygnatura muzealna zbiorów British Museum
- GDD – N. Schneider, *Die Geschäftsurkunden aus Drehem und Djoha in den Staatlichen Museen (VAT) zu Berlin in Autographie und mit systematischen Wörterindices herausgegeben*, Or. SP, 47–49 (1930), 55 (1930)
- IOS – *Israel Oriental Studies*
- IS. – Ibi-Suen – władca III dynastii z Ur (kolejne lata panowania)
- MVN XV – D. I. Owen, *Neo-Sumerian Texts from American Collection*, Materiali per il vocabolario neosumerico XV, Roma 1991
- Nik. II – M. V. Nikolskij, *Dokumenty choziajstvennoj otčetnosti drevnej Chaldei iz sobranija N. P. Lichačeva, čast II, Epocha dinastii Agade i epocha dinastii Ura*, Moskva 1915
- OA – *Oriens Antiquus*
- Or. SP – Orientalia. Series Prior
- PN – Personal Name
- SNAT – T. Gomi, S. Sato, *Selected Neo-Sumerian Administrative Texts from the British Museum*, Tokyo 1990
- Š. – Šulgi – władca III dynastii z Ur (kolejne lata panowania)
- ŠŠ. – Šu-Suen – władca III dynastii z Ur (kolejne lata panowania)
- TCL V – H. de Genouillac, *Textes économiques d'Oumma à l'époque d'Our*, Textes cunéiformes du Louvre (Paris) V, 1922
- TJA IOS – E. Szlechter, *Tablettes juridiques et administrative de la IIIe dynastie d'Ur et de Ire dynastie de Babylone, conservées au Musée de l'Université de Manchester et à Cambridge, au Musée Fitzwilliam, à l'Institut d'Etudes Orientales et à l'Institut d'Égyptologie*, Paris 1973
- TENS – M. Sigrist, *Textes économiques néo-sumériens de l'Université de Syracuse*, Paris 1983
- TPTS – M. Sigrist, *Tablettes du Princeton Theological Seminary, Époque d'Ur III*, Philadelphia 1990

L'ORGANISATION DU PÂTURAGE DU BÉTAIL DANS L'ÉTAT DE LA
IIIe DYNASTIE D'UR
SELON UN ARCHIVE PROVINCIAL D'UMMA

Resumé

Dans une riche documentation économique du temps du règne de la troisième dynastie d'Ur, descendante d'Umma (de Jokha) on trouve des précieux index (*si-il-la*) des inspections faites dans quelques plus importants troupeaux de la province, qui appartenaient aux temples. D'un côté ils permettent de voir la structure d'âge des troupeaux de bétail, leur taille moyenne pour l'élevage national dans la période néosumérienne, ce qui conduit aux certaines fixations statistiques. De l'autre côté ils permettent d'observer les formes de l'organisations de cet élevage, aussi chez les éleveurs-bergers (*udul*) particuliers qui étaient responsables des troupeaux. Ces derniers étaient responsables directement devant les inspecteurs qui exerçaient les fonctions de *kuš*, — „aide, plénipotentiaire” en contrôlant tous les troupeaux appartenant aux temples donnés. Des documents analysés ici, pour lesquels un large commentaire constitue 500 petits textes d'Umma qui traitaient de l'élevage du bétail, il résulte clairement que nous avons affaire ici à deux structures d'organisation et d'économie dans cette catégorie. La première c'est sans doute le plus grand temple de la province — le temple du dieu Shara. La deuxième, gouvernée par un appareil administratif, la ferme des temples de la déesse Inanna de Zabalam et de Shulga adoré. Il convient de souligner dans les sources la séparation du troupeau qui appartenait au gouverneur de la province — *ensi*₂.